

OTKA PD 75549. számú kutatási projekt A gregorián ének Magyarországon 1526 után

***

Szakmai zárójelentés

Az OTKA által 2008. október 1-től támogatott PD 75549 sz. *A gregorián ének Magyarországon 1526 után* c. kutatási projekthez kapcsolódó kutatómunka az MTA-BTK Zenetudományi Intézetén Régi Zenetörténeti Osztályán zajlott. A pályázatot 2011. február 01-től gyermekváltás miatt két és fél évre felfüggesztettük, majd 2013. szeptember 01-től tovább folytattuk. 2014. május 31-től a pénzmaradvány elköltésére kaptunk engedélyt 2014. október 31-ig, azaz a projekt végleges lezárásáig.

Az eredmények kifejtő bemutatására az alábbiakban kerül sor.

*

A benyújtott terv egy posztdoktori típusú pályázat anyagi és személyi lehetőségein túl mutató, komplex feladatot vállalt magára, amikor az 1526-as dátummal fémjelzett, azaz a török hódítással kezdődő időszak egyszólamú, latin nyelvű magyarországi liturgikus egyházzenejét és annak forrásait állította vizsgálatai középpontjába.

Tekintélyesnek tűnt a vállalás, egyrészt, mert a középkori liturgia- és zenetörténeti kutatásokkal szemben ez volt az *első kísérlet* az ún. magyar gregorián ének utolsó, hanyatló korszakának szisztematikus, tudományos áttekintésére; történetének feltárására és leírására. Másrészt, mert itt nem egy előzetesen kutatott forrás-repertórium vizsgálatától vártunk új eredményeket, hanem zömmel *lappangó forrásoktól*; melyek feltérképezése, összegyűjtése, majd tudományos analízise egyaránt célkitűzéseink közé tartozott. A projekt során a szakirodalmi utalások, adatok ellenőrzésére, illetve a gyanúk és következtetések igazolására kizárólag a könyvtárakban és egyházi gyűjteményekben végzett *alapkutatás* során nyílt mód, s a téma e speciális adottsága folytán több tucatnyi új hangjelzett forrást találtunk és vontunk be a magyarországi gregoriánkutatásba.

Harmadrészt, vizsgálataink új terminológiai alapfogalmak bevezetését és meghatározását tették szükségessé, pl. a *magyarországi poszt-tridentí ének* fogalmat új értelmezésekkel árnyaltuk.

Negyedrész, a forrásokból feltárt 1526 utáni liturgikus zenei anyag differenciálhatóvá, leírhatóvá vált az újszerű zenei analízis során, mely a jellemző dallamstílusokat világosan körülírta és elhelyezte a zenei hagyományörzés illetve a Tridenti Zsinatot követő liturgikus zenei megújulás két kulcsfontosságú pólusa között. Hasonló zenei analízisre és tipizálásra eddig nem került sor a korszak egyszólamú egyházzeneje kapcsán.

Ötödrész, meglepően gazdag forrásanyagot tárhattunk fel a magyarországi pálos rend késői zenei hagyományából, s ez lehetőséget kínált a késői pálos zenei hagyomány átfogó vizsgálatára és rekonstruálására, mely – előzetes terveinket némiképp módosítva – a pályázat egyik központi témájává nőtte ki magát az évek során.

A forráskutatás és analízis eredményeit a projekt folyamán messze a tervezett fölött, mintegy 12 db önálló tanulmányban és 11 db előadásban mutattuk be. A tanulmányok, előadások, prezentációk mellett regiszterekben, táblázatokban, zenei támlapokon, belső használatú adatbázisban gyűjtöttük össze az adatokat.

A zárójelentésben eredményeink ismertetését a munkatervben megfogalmazott hármas pillér köré szervezzük.

- A. A vizsgálatok forrásbázisának meghatározása: a könyvtárakban, gyűjteményekben végzett forráskutatás eredményei
- B. A feltárt forrásanyag zenei, kodikológiai, paleográfiai, liturgiai analízise – átfogó, összegző munkák és egyes résztémák kifejtése
- C. Összegzés

I. A könyvtári kutatómunkába jelentékeny hazai és külföldi könyvtárak anyagát vontuk be. Ezek közül kiemelkedik az **Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának** gyűjteménye, amely igen gazdag Tridenti után kottás forrásanyag lelőhelye, amely Nagyszombatból visszahozott anyagokat is tartalmaz. Kutatásaink szerint főként Tridenti Zsinat utáni zenei repertoárt tartalmazó kottás nyomtatványokat őriz egyházmegyés, ferences és bencés tulajdonból, valamint bencés és pálos rendi kéziratokat. A könyvtár kézirat- és nyomtatványanyagát szisztematikusan dolgoztuk fel, külön vizsgálva az egyházmegyés és a szerzetesrendi anyagot, vagyis a Magyarországra került Tridenti Zsinat utáni nyomtatványokat és szerzetesrendenként a kéziratok kottás liturgikus könyveket, különös tekintettel a könyvtár két legértékesebb pálos eredetű kéziratára (antifonále: 300.897, olim 33-i-2; graduále: 300.886, olim 33-i-6). A feltárás során táblázatokban rögzítettük a forrásokat jellemző valamennyi paramétert (anyag, méretek, keletkezési hely és idő, proveniencia, notáció, későbbi bejegyzések, stb.), ezt részletes tartalmi elemzéssel – a kottás tételek felsorolásával – tettük teljessé. Utána következett a források liturgikus zenei tartalmának analízise és összehasonlítása, pl. a Magyarországon használt tridentin nyomtatványok dallamainak verzióié. Összehasonlító táblázatokba írtuk be a teljes 17–18. századi pálos introitus- és rezponzórium-dallamanyagot, majd középkori magyar és kuriális, valamint tridentin egyszólamú dallamokkal egészítettük ki az összevetést, hogy a dallamstílusok plasztikusan elkülönüljenek és lássuk a dallamverziók közötti kapcsolatokat.

A könyvtár felkérésére – a pályázat keretei között – tanulmányban, előadásban foglaltuk össze eredményeinket (lásd alább: „Gregorián dallamok az Esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtárának pálos kézírataiban”, „17–18. századi kottás liturgikus könyvek az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárában”).

Esztergomi kutatóútjaink másik fontos hozadéka, hogy archiválási és kutatási céllal minden forrás címlapjáról és egy-egy kottás oldaláról digitális fotót készítettünk, majd a későbbiekben – a szakmai együttműködés szorosabbá fűzése következtében – engedélyt kaptunk a teljes forrásanyag fotózására. A jó minőségű digitális másolatokat a MTA-BTK-ZTI Régi zene-történeti osztályának digitális archívumában helyeztük el; ezek a későbbiekben megkönnyítették a forrásanyag vizsgálatát. Fontos eredménynek tekinthető még, hogy szakvéleményünk révén a könyvtár restaurálhatta két legértékesebb forrását, a 18. századi pálos graduálét és antifonálét.

Második könyvtári kutatóútunk az **ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárának** abolíciós liturgikus zenei forrásanyagához kapcsolódott. Az Egyetemi Könyvtárban elsősorban gazdag 17–18. századi kézzel írott pálos forrásanyagot találtunk (9 kötetet), valamint szervita, trinitárius, ágostonos, ferences szerzetesrendektől származó kottás liturgikus könyveket a 16–18. századból. Összesen 13 forrást vizsgáltunk meg és írtuk le azok minden paraméterét, majd összehasonlító anyagként használtuk fel őket kutatásainkban. Az adatok feltárásában elsősorban az EK Kézirattárának 1889-es jegyzéke volt segítségünkre,² amely az abolíció során idekerült anyagokat is feltüntette. Digitális másolatok készültek a teljes forrásanyagról.

Az **Országos Széchényi Könyvtár** gyűjteményeiben (Zeneműtár, Kézirattár, Törzssanyag) is számos – a szakirodalomban idáig nem említett – 1526 utáni bencés, ferences és premontrei forrást vizsgáltunk, közöttük két 18. századi tridentin éneknyomtatványt: összesen 17 kottás forrás áttekintése, leírása, feltáró analízise történt meg. Két 17. századi pálos forrásról készültek digitális másolatok, ezek közül az 1644-es pálos processzionále vizsgálata jelentős új felfedezéssel zárult (lásd alább).

A **Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár** gyűjteménye eddig ismeretlen volt a magyar gregoriánkutatás számára. Helyszíni vizsgálataink során egyrészt a Kisbán Emil Pálos rendtörté-

¹ 1543-tól 1820-ig az esztergomi érseki székhely Nagyszombatban működött.

² *Catalogus manuseriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis. Tom. II. Pars I. Catalogus librorum manuseriptorum. Bp., 1889.*

netének jegyzetanyagában³ felbukkanó pálos antifonáléről és graduáléről szóló adatokat ellenőriztük a helyszínen. A két forrást megtaláltuk, tanulmányoztuk, lefotóztuk. Vizsgálatuk minden várakozásunkat felülmúló eredményt hozott. Legfontosabb idevágó felfedezés, hogy az 1753-as antifonále Máriavölgyből különleges dallamváltozatokat mutat az egységes 18. századi magyar pálos verzióhoz képest, vagyis a zenei analízis a dallamok új, eddig máshonnan nem dokumentált zenei olvasatát tárta fel. A forrásokból két műfaj, a miseintroitus és zsolozsma-responzorium összes tételét kiírtuk (összesen 80 dallamot). A Kalocsai Főszékes-egyházi Könyvtárban ezen kívül számos kuriális-tridentin forrás áttekintésére került sor, közöttük a K 12108 jelzetű Psalterium Romanum (Velence, Balleoni, 1956) vizsgáltunk. Az itteni kutatás fontos hozadéka, hogy számba vehettük, tanulmányozhattuk a könyvtár középkori kottás töredékeit. Mintegy 17 db fragmentumot azonosítottunk notáció/liturgikus tartalom alapján, illetve az egész sorozatot archiváltuk.

2009 végén a szakirodalom számára ismeretlen pálos antifonáléra bukkantunk az **Esztergomi Símor Érseki Könyvtárban** (jelzet: 2-4-3/686). A könyvből hiányzik az eredeti címlap, de a tartalom analízise alapján kiderült, hogy a forrás meglehetősen jól illeszkedik az általunk feltárt 18. századi retrospektív pálos forráskörbe. A kéziratból több tucat dallamot írtunk ki a zenei összehasonlítás számára. Ugyanitt más tridentin forrásokat is gyűjtöttünk. Az 1602-es velencei kiadású (Giunta) Graduale Romanum (jelzet: 2–15–5) a legjelentősebb adat, ilyen korai (Medicea Graduale előtti) reform-Graduale Romanum nyomtatványról eddig nem volt tudomásunk Magyarországon területéről. Ezen kívül mise kutatását segítő kb. 10 szöveges Missale Romanum-nyomtatványt találtunk a Tridentin Zsinatot követő időszakból. Sor került a zenei vizsgálatokra (válogatott dallamanyag kiírása, összevetése a későbbi tridentin nyomtatványanyag verzióival).

2010 áprilisában került sor több 18. századi horvátországi pálos forrás helyszíni vizsgálatára a zágrábi **Erseki Könyvtárban** és az **Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban**. A kutatás számos kiemelkedő új adatot is napvilágra hozott: két antifonáléval és egy graduáléval gyarapítottuk a Kniewald-katalógusban⁴ szereplő retrospektív forráskört (Metropolitanska Knjižnica: MR 187, Nacionalne i sveučilišna biblioteka: R 3004, R 3038). A forrásokról részletes tartalmi, paleográfiai és zenei leírást készítettünk, emellett megrendeltük a források digitális másolatait a további vizsgálatok számára. A zágrábi kutatóút a horvát források tartalmának első tudományos leírása mellett zenei vizsgálatokra is lehetőséget nyújtott: itt is összehasonlító táblázatokba kerültek be a források introitus- és responzorium-dallamai, több tucatnyi tétel.

A MTA-BTK Régi Zenetörténet Osztályán zajló kutatómunka eddig figyelmen kívül hagyta a budapesti **Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárának** értékes tridentin és középkori töredék-leleteit, ezért a projekt során különös hangsúlyt fektettünk a kutatómunka itteni szálára. A gyűjtemény végül igen jelentős számú, rendkívül értékes kb. 246 darabból álló kódex-töredék-gyűjteményt, ezen belül 76 db (!) gregorián éneket tartalmazó kottás fragmentumot, valamint több teljes tridentin éneknomtatványt kínált fel a liturgikus zenei vizsgálatok számára. A hangjelzett töredékeket azonnal részletes gregorián paleográfiai analízis alá vontuk, amely lehetőséget teremtett a korábbinál pontosabb proveniencia-meghatározására.⁵

„B”

I. A projekt fontos kutatási ága egyik **a korábbi gregorián források 1526 utáni használatban tartásának** kérdésköréhez kapcsolódott. Elsősorban a metzigót-magyar keveréknotációt tartalmazó középkori források (köztük az MR8-as 15–16. századi pálos

³ Kisbán Emil, *A magyar pálosrend története II. 1711–1786* (Budapest: Pálos kolostor kiadása, 1940), 200.

⁴ Kniewald, Dragutin, *Iluminacija i noticija Zagrebačkih liturgijskih rukopisa*, in *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Umjetničkoga razreda*. Knj. 6 (1944).

⁵ A Pálos Könyvtár fragmentumainak korábbi jegyzéke: *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis*, in *Fragmenta Codicum in Bibliotheca Hungariae I/2*. Ed. László Mezey. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

antifonálé és a Knauz (Str) 2, 3, 4, 5-ös 15. századi esztergomi/pozsonyi antifonálék) margináliáit, valamint a kvadrátírást elterjesztő központosított rendek, ezek között a ferences rend magyarországi forrásainak utólagos bejegyzéseit elemeztük, amelyek a források későbbi felhasználását bizonyították. A metzigót keverék hangjelzésű források kiegészítései elsősorban paleográfiai szempontból érdekesek, míg a ferences forrásoknál a későbbi széljegyzetek és a zenei notáció-rétegek elkülönítése alapján (amelyet kb. 100 dallam kiírása és zenei vizsgálata előzött meg) feltehetően sikerült meghatározunk a budapesti Egyetemi Könyvtárban található négy kötetes 14. századi ferences antifonálé (H-Bu 118, 119, 121, 122) és a H-Bu 223-mas *Graduale provenienciáját*, és követni történetüket 1526 után, a török hódítás korában. A ferences rend legfontosabb magyarországi forrásainak történetét publikációban és előadásban mutattuk be (lásd „Against Change? Later Corrections to Responsory Melodies in the Franciscan Antiphoner, H-Bu Cod. Lat. 118, 119, 121, 122”, „Gregorián kódexek az Egyetemi Könyvtár abolíciós gyűjteményében – A magyarországi ferences antifonálé”).

II. 1 A nagyszámú pálos forrás felbukkanása miatt kiemelten foglalkoztunk **a pálos rend** egyedülálló **Trident utáni hagyományörzésének** kérdésével. Korábban csak Szendrei Janka kutatásai⁶ utaltak rá, hogy a pálosoknál a római rítus 1600-as bevezetése a rendbe nem járt együtt a liturgikus zenei stílus romanizálódásával, sőt, még a későbbi történeti és zenei adatok is arra utalnak, hogy a Tridenti Zsinat által meghatározott liturgikus tételeket, szövegeket a pálosok továbbra is a középkori esztergomi dallamok változataira énekelték. Kutatásunk bebizonyította, hogy e kitétel csak részben fedi a valóságot. Elsősorban arra koncentráltunk, hogy a 17–18. századi provinciákban felfedjük a pálos zenei stílus hagyományos és modern elemeit, formálódásának földrajzi és kronológiai variánsait.

II. 2 A források összegyűjtése, vagyis a könyvtári kutatómunka után a pálos kódexeket/kódexcsoportokat – főként a korábban szisztematikusan nem vizsgált 18. századiakat – **összehasonlító liturgiai és zenei analízis** alá vontuk. Elsőként összevetettük egymással a pálos források teljes **introitus**-anyagát, forrásonként mintegy 70 tételt. Az anyag összehasonlító táblapokra került, amelyeket középkori magyar és kuriális, valamint Trident utáni gregorián dallamokkal egészítettünk ki, még kb. 3X70 tétellel, hogy a korabeli egyszólamú liturgikus zenekultúra minden változatával szemben értékelhessük a zenei stílust. A kutatás jelentős eredménnyel zárult a Tridenti Zsinat utáni pálos dallamhagyományra nézve: kimutattuk, hogy a 18. századi pálos dallamvariánsok alkotói bármennyire is ragaszkodtak az archaikus formákhoz, a régi gregorián dallamokat a humanista „trident” ideál szellemében többé-kevésbé kiigazították azok hangsúlyos pontjain –elsősorban a zárlatokban (lásd „Retrospektív vagy már nem? Pálos introitus-dallamok a 18. századi Magyarországon”, „Retrospective or not? Pauline Intros in the 18th century Hungary”). Ugyanakkor láthatóvá vált, hogy ez a zenei átalakítás kronológiailag és földrajzilag eltérő intenzitású lehetett, vagyis a kutatás ebben az irányban haladt tovább: meg kellett keresni a potenciális földrajzi és kronológiai variáns-csoportokat.

II. 3 A **kronológiai szempontú vizsgálatok során** derült fény arra, hogy a legkésőbb fennmaradt retrospektív pálos forrás, a Kalocsán talált Máriavölgyi antifonále (1753) különleges dallamváltozatokat közöl a többé-kevésbé egységes pálos 18. századi verzióhoz képest. A dallamok új, eddig máshonnan nem dokumentált zenei olvasata egy 1750 körüli zenei rendezésre utal a renden belül (hasonlót feltételezünk 1644 körül, az új pálos konstitúció kiadásához kapcsolódóan). A kalocsai pálos forrás vizsgálatának eredményei a késői pálos zsolozsma kutatására ösztönöztek, mely során a Tridenti Zsinat utáni pálos dallamhagyomány romlásának folyamatát mutattuk be a zenei variánsok tipizálásával, és az eddig ismeretlen zenei anyagban kronológiai rétegek elkülönítésével. Összehasonlító zenei anyagként a forrás-

---

⁶ Szendrei Janka, „Der Ritus Tridentinus und die Paulinische Tradition im Ungarn des 17. Jahrhunderts: Kompromiß, Kontrafaktor, Modifikation,” in CANTUS PLANUS Budapest–Visegrád, ed. László Dobszay (Budapest, Zenetudományi Intézet, 2003), 330; id. *Magyarország Zenetörténete II, 1541–1686*, szerk. Bárdos Kornél (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 158; id. *Graduale Romanum ad usum monasterii Paulinorum de Újhely (1623)*, „Bevezetés” („2. A forrás helye a liturgiátörténetben”), 12–18.

sokban megőrzött archaikus rezponzorium prolixumokat és Jeremiás-lamentációkat jelöltük ki, elsőként ezek átírása történt meg. A kutatás viszont új vizsgálati módszereket is megkívt: úgy láttuk, a dallamvizsgálat eredményesebb, ha a zenei összehasonlítást interdiszciplináris szemlélettel egészül ki. A munka az irodalomtudományból átvett szempontokat és fogalmakat is felhasznált. Ahogy bizonyos irodalmi szövegek módot adnak a nyelvi stílus archaikus és az ezzel ellentétes, neologikus elemeinek a meghatározására, úgy a 18. századi pálos liturgia egyszólamú dallamstílusa is teljes mélységében jellemezhető a régies és modern jelenségek kiemelésével és elkülönítésével („Zenei archaizmusok és neologizmusok a 18. századi pálos zsolozsmában”). Ez több olyan 18. századi zenei elemet fedett fel, amely a középkori pálos gregoriánhoz viszonyítva archaizmusként, illetve neologizmusként értelmezhető. A zenei hagyományőrzést és megújulást kottás összehasonlító példákkal illusztráltuk a variánsok tipizálása révén:

- pentatonizálás, diatonizálás a struktúra fontos pontjain
- egyes formulák „gregorián-idegensége”, ill. gregoriánszerűsége (archaizmus)
- melizmatikus formulák redukciója, ill. kibővítése
- a zárlat típusa: hangsúlytalan utolsó előtti szótagján szereplő több hangos melizma (archaizáló), vagy punctum (modern, humanista-zárlat)
- a neumák szótagelosztásának szabadsága/kötöttsége
- a verzus dallamának érintetlensége, ill. modern átformálása

Azt tapasztaltuk, hogy a 18. század első felének kóruskottái több szállal kapcsolódnak középkori gyökereikhez, egyúttal az is látszott, hogy az 1750-es években a pálosok zenei hagyománya lassan végleg kiürült, a stílus a korabeli római liturgikus énekhez került közel. A zenei analízisen túl átfogó képet rajzoltunk a 17–18. századi pálos zsolozsmaliturgia tartalmáról, gyakorlatáról és szerepéről a korabeli pálos közösségek életében. A kutatás fontos része volt a több tucat adatból álló, belső használatú pálos liturgiátörténeti bibliográfia összeállítása és feldolgozása.

II. 4 A 18. századi magyar provincia zenei anyagának áttekintése után figyelmünk **a horvát pálos források** felé fordult, hiszen a fennmaradt pálos kéziratok egyik része az 1700-ban önállósodott horvát provinciában keletkezett. A horvát források tartalmáról eddig nem készült tudományos igényű munka, pálos liturgikus zenei kóruskönyvekről korábban csak Dragutin Kniewald zágrábi jegyzéke tudósított.⁷ 2010 áprilisában került sor a Kniewald-katalógus forrásainak helyszíni vizsgálatára a zágrábi Metropolitanska Knjižnicában és a Nemzeti Könyvtárban. A kutatás rögtön megerősítette gyanúink: a horvát kéziratok tartalma szinte tételről-tételre azonos a magyar területen talált pálos forrásokéval, ugyanazt a pálos notációt, énekösszetételt és sorrendet tartalmazzák. A zágrábi kutatóút során további három forrást találtunk, s a kéziratok tartalmának felmérése mellett zenei vizsgálatokra is lehetőséget nyílt: összehasonlító táblázatokba írtuk be a források kiválogatott dallamait. Számos fontos különbségre derült fény a magyar és horvát provincia zsolozsmájában szereplő rezponzoriumok összehasonlításakor. A 18. századi magyar és horvát pálos források változatait a 15–16. századi MR8-as pálos antifonále dallamváltozataival egészítettük ki, s ez azt mutatta, hogy a horvát provincia dallamalakjai a középkori dallamhagyományhoz igen közelálló, archaikus változatok.

II. 5 A horvát pálos provinciából előkerült források között különös figyelmet szenteltünk az **1687-es crikvenicai pálos Antiphonale Romanum**nak. Egyrészt azért, mert a magyar zenei notációval leírt, gondosan megszerkesztett, archaikus kiállítású kötet több mint száz évvel a gregorián ének aktív alkotóperiódusának lezárása *után* keletkezett, vagyis jól illeszkedik poszt-tridentini kutatási projektünkbe. Másrészt, a 17. századból mindössze egyetlen hangjelzett pálos kötet maradt fenn, és ez is miseforrás (vö. Újhelyi pálos graduale, 1623), vagyis a

---

⁷ Kniewald, Dragutin, *Iluminacija i noticija Zagrebačkih liturgijskih rukopisa*, in *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Umjetničkoga razreda*. Knj. 6 (1944), 96, 99. A jegyzék 18. századi pálos forrásai: *Processionale ad usum conventus Lepoglavensis 1751* (Nacionalne i sveučilišna biblioteka R 3612); *Liber antiphonarius oulimiensis* (Metropolitanska Knjižnica MR 178); *Graduale pro Choro Patrum O.S.P.I.E.* (Nacionalne i sveučilišna biblioteka R 4175).

pálos zsolozsma 17. századi állapotát, énekrepertoárját, dallamstílusát eddig a pontig nem sikerült rekonstruálni. A forrás komplex (könyvészeti, tartalmi, dallami) analízise folyamán kiderült, hogy milyen a 17. századi pálos forrás összetétele, milyenek a dallamok, hogy rendelkezik-e archaikus vonásokkal a kötet, releváns-e, hogy a horvát provinciában készült. Végző soron azt vizsgáltuk, hogy a forrásban közvetített anyag a középkori vagy a 18. századi zenei stílushoz áll közelebb. Az eredményeket előadásban és tanulmányban foglaltuk össze (lásd „Horvát variáns, magyar variáns? XVIII. századi pálos dallamaink új források fényében”, „Liturgikus reform és zenei hagyomány a pálos rend 18. századi »gregorián« kóruskönyveiben”, “Tradition and Innovation: Plainchant of the Pauline Fathers in Baroque Hungary”).

II. 6 Jelentős alapkutatói eredményekkel zárult az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött **1644-es pálos processzionále** tanulmányozása (Oct. Lat 794), ugyanis minden egyes nézőpont (tartalmi, történeti, zenei, topográfiai stb.) cáfolta a szakirodalomban elfogadott sátorlajtaújhelyi eredetet. A nagyszabású elemzés során meghatároztuk a forrás valódi provenienciáját, felgöngyöltettük történetét – mindezt írásban is összefoglaltuk (lásd „Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794 jelzetű „Újhelyi” Processzionáléja”).

III. A középkori magyar gregorián maradványok vizsgálata mellett a 17–18. század folyamán a magyar egyházban elterjedt **Trident utáni római ének hazai recepciója** kapott kiemelt figyelmet projektünkben. Miután Pázmány Péter esztergomi érsek 1630-ban Nagyszombatban rendelkezett a gregorián ének további sorsa felől, és a Tridenti Zsinat római reformritusát és énekét tette kötelezővé a magyar egyházmegyék és szerzetesrendek számára, a középkor központi magyar gregorián hagyománya hivatalosan megszűnt létezni. A gregorián dallamok helyére a magyarországi templomokban is e stílus természetétől idegen, komponált-metrizált énekrepertoár került, amely elsősorban itáliai magánkiadásokban terjedt – a sokat emlegetett Madicaea-kiadás csak egy a sok közül. A kutatás során tucatjával tártunk fel Magyarországon fellelhető Tridenti Zsinat utáni nyomtatványokat, amelyek elsősorban Itáliából származtak, és új szempöngből világítják meg a 17–18. századi hazai liturgikus zenei gyakorlatot. Egyrészt támpontot adnak arra vonatkozóan, melyek voltak a könyvbeszerzés módszerei, mekkora és milyen szerepet kapott az új *cantus romanus* a liturgia zenével kísért pontjain. Másrészt a nyomtatványok egy új egyszólamú zenei repertoárt tártak elénk, amelyek alapján szerkesztői változatokat tudunk kimutatni. Vizsgálataink felfedték, mely változatokat használhatták itthon az egyházmegyés és szerzetesrendi közösségekben, milyenek e verziók a gregorián források, illetve a külföldön fellelhető tridenti nyomtatványok dallamaihoz képest.

A pályázathoz kapcsolódó *cantus romanus*-kutatások eredményeit – más eredményeinkkel együtt – a Magyarország Zenetörténete 18. századi kötet számára foglaltuk össze egy terjedelmes munkában. A friss kutatásokból kiindulva a következő altémákat dolgoztuk ki:

1. A latin egyszólamú liturgikus énekgyakorlat hanyatlása a Tridenti Zsinat utáni Magyarországon
  - a történeti háttér, változások a magyar egyházi intézményhálózatban és ennek következményei a liturgia szempöngéből
2. Az egyszólamú liturgikus zene színterei a 17–18. századi Magyarországon, egyházmegyék
  - székesegyházak, nagyvárosi plébániák szertartásai
  - plébániái kismise
3. A *cantus romanus* és a kottás tridenti nyomtatványok magyarországi recepciója
  - A könyvtári kutatómunka során feltárt külföldi nyomtatott énekforrások bemutatása a könyvtípusok szerint
4. A szerzetesrendek liturgikus énekgyakorlata a Tridenti Zsinat után
  - ferences rend
  - bencés rend
  - premontrei rend

- szerviták, ágostonosok, klarisszák
  - pálosok
5. A régi magyar gregorián hagyomány utolsó nyomai
- Középkori kéziratok használatban tartása
  - Zábráb (röviden)
  - Pálos hagyomány
  - Protestáns graduálok (röviden)

A mű rövidített verziója német nyelvű tanulmánykötetben is megjelenik („Der einstimmige lateinische liturgische Gesang in Ungarn nach dem Tridentinischen Konzil”).

IV. A forrásanyag sajátossága folytán a projekt kiemelt kutatási témája lett **a hangjelzett források paleográfiai analízise**, elsősorban a kvadrát notációs és a pálos (magyar) gregorián notációs gyakorlat áttekintése. Egyrészt minden feltárt forrás hangjelzését jellemeztük, másrészt a pálos kötetek esetében adatbázisban is rögzítettük a rendelkezésre álló források valamennyi neuma-alakzatát. Az összevetés eredményei alapján a notáció változatait, fejleményeit történeti kontextusban mutattuk be: erre a pálos hagyomány négy évszázadnyi forrásanyaga kínált lehetőséget. A vizsgálat újszerű eredménye a Tridenti Zsinat utáni retrospektív pálos notáció-típusok elkülönítése és összehasonlító értékelése, ezek alapján egy pálos hangjelzéstörténet-vázlat összeállítása. Az eredményeket előadás és önálló tanulmány formájában ismertetem (*“Preservation, Continuity, Archaism – Musical Notation in the Pauline Order between the 14th and 18th Centuries”*).

V. A projekt egyik nagyszabású önálló kutatási témája a **Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárának** értékes **középkori töredék-leleteinek** vizsgálata volt. A Tridenti források mellett igen jelentős számú, kb. 246 kódextöredéket, ezen belül 76 db (!) gregorián éneket tartalmazó kottás fragmentumot tanulmányoztunk. Kutatásainkat egyrészt a Fragmenta Codicum munkacsoport korábbi eredményeihez igazítottuk, másrészt a fragmentumokat az 1526 utáni pálos források notációjának összehasonlító anyagaként használtuk fel. A paleográfiai analízis a metzigót notáció különféle válfajait különítette el az anyagban, ezáltal a fragmentumok pontosabb provenienciameghatározását tette lehetővé. A kutatáshoz kapcsolódó előadás és publikáció: „Kottás töredékek a Központi Szeminárium Pálos Könyvtárában – Egy középkori forrásanyag újrafelfedezése”.

„C”

Összegzés:

- a projekt során mintegy nyolc könyvtár idevágó anyagából készítettünk gazdag forrásleírással bővített jegyzéket – több tucat Tridenti Zsinat utáni egyszólamú liturgikus dallamanyagot tartalmazó forrást gyűjtöttünk össze a vizsgálatok számára
- a források nagy részéről digitális fotómásolat készült
- a vizsgálat folyamán jelentős számban írtunk ki dallamokat támlapokra (több száz tételt), melyeken a dallamváltozatok egymás alatt szerepelnek – az analízis eredményeit publikáltuk
- neuma-adatbázis készült a pálos források hangjelzésének minden alapeleméről
- nagy összefoglaló munkát készítettünk a 17–18. sz. magyarországi egyszólamú, latin nyelvű liturgikus dallamgyakorlatának minden helyszínéről
- a projekt extra hozadéka két könyvtár gazdag fragmentum-anyagának (újra)felfedezése és paleográfiai analízise
- 12 publikációnk jelent meg eredményeinkkel, illetve fogadták el közlésre
- 11 hazai és nemzetközi konferencián mutatkoztunk be a témával, ugyanennyi prezentációt készítettünk

A projekthez kapcsolódó tudományos előadások:

„Tridenti nyomtatványok és az új *cantus romanus* Magyarországon a 17–18. században”. A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság Bartha Dénes tiszteletére rendezett emlékkonferenciáján. LFZE, 2008. október 3.

„Retrospektív vagy már nem? Pálos introitus-dallamok a 18. századi Magyarországon”. A Szendrei Janka 70. születésnapjának tiszteletére rendezett nemzetközi konferencián. Zene-tudományi Intézet, 2008. november 29.

„Gregorián kódexek az Egyetemi Könyvtár abolíciós gyűjteményében – A magyarországi ferences antifonálé”. A LFZE Kedd Délutáni Zenetudomány c. előadássorozatán. LFZE, 2009. március 24.

„Gregorián dallamok az Esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtárának pálos kéziratáiban”. Szakrális Művészetek hete, Esztergom, Hittudományi Főiskola, 2009. szeptember 26.

“Juxta tonum fratrum eremitarum... Retrospective Chants for the Divine Office in the Hungarian Pauline Order”. A University of Leeds (UK) által rendezett International Medieval Congress-en. 2010. július 13.

“Horvát variáns, magyar variáns? XVIII. századi pálos dallamaink új források fényében”. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszékének Hagyomány és megújulás c. szimpóziúmán. LFZE, 2010. szeptember 10.

„Liturgikus reform és zenei hagyomány a pálos rend 18. századi »gregorián« kóruskönyveiben”. Az ELTE-BTK ünnepi konferenciasorozatán. 2010. november 9.

“Tradition and Innovation: Plainchant of the Pauline Fathers in Baroque Hungary”. International Musicological Society, Cantus Planus Study Group 16. konferenciája Bécsben, 2011. augusztus 21.

„A hiányzó láncszem? Egy 1687-es pálos antifonále Crikvenicából”. A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság X. tudományos konferenciáján. Budapest, MTA-BTK-ZTI, 2013. október 4–5.

“*Preservation, Continuity, Archaism* – Musical Notation in the Pauline Order between the 14th and 18th Centuries”. A *Liturgy and Music in the History of the Pauline Order* c. nemzetközi konferencián. MTA-BTK Zenetudományi Intézet, 2013. nov. 25.

„Kottás töredékek a Központi Szeminárium Pálos Könyvtárában – Egy középkori forrásanyag újrafelfedezése”. Tudományos Fórum az MTA-BTK ZTI. 2014. január 23.

Megjelent publikációk:

“Against Change? Later Corrections to Responsory Melodies in the Franciscan Antiphoner, H-Bu Cod. Lat. 118, 119, 121, 122”, in *Dies est leticie. Essays on Chant in Honour of Janka Szendrei*. Ed. David Hiley, Gábor Kiss. Ottawa: Institute of Medieval Music, 243–255.

“The Reception of Post-Tridentine Cantus Romanus in 17th and 18th Century Hungary”, *Studia Musicologica* 50/3–4, 2009, 301–314.

„17–18. századi kottás liturgikus könyvek az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárában”, *Magyar Sion* III. (XLV.) évf. 2009/2, 250–260.

„Zenei archaizmusok és neologizmusok a 18. századi pálos zsolozsmában”, in *Zenetudományi Dolgozatok 2009*. Szerk. Kiss Gábor. Budapest: MTA Zenetudományi Intézete, 2010, 69–96.

„Retrospective or not? Pauline Introits in the 18th century Hungary”, in *Der Paulinerorden: Geschichte, Geist, Kultur*, ed. Sarbak Gábor. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák II/2). Budapest: Szent István Társulat, 2010, 503–510.

„Horvát variáns, magyar variáns? XVIII. századi pálos dallamaink új források fényében”, in *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében, A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újrarendezésének 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszéke; Magyar Egyházzenei Társaság, 2012.

„A hiányzó láncszem? Egy 1687-es pálos antifonále Crikvenicából”, *Magyar Zene* LII/1, 2014, 5–15.

„Középkori kottás töredékek újrafelfedezése a Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárában”, in *Zenetudományi Dolgozatok 1978–2012*. Szerk. Kiss Gábor. Budapest: MTA-BTK Zenetudományi Intézet, 2014, 389–394.

Publikációra elfogadott tanulmányok:

„A gregorián ének” c. könyv-fejezet (leadva a Magyarország Zenetörténete III. 18. század kötet számára). pp. 21

„Der einstimmige lateinische liturgische Gesang in Ungarn nach dem Tridentinischen Konzil”. Tanulmány a 450 Jahre Concilium Tridentinum, das Konzil von Trient und die katholische Konfessionalisierung in Ungarn und Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert c. konferenciakötet számára (a konferenciát 2013. 10.07–09. között rendezték a budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetemen), pp. 25.

“*Preservation, Continuity, Archaism – Musical Notation in the Pauline Order between the 14th and 18th Centuries*”. Tanulmány a *Liturgy and Music in the History of the Pauline Order* c. konferencia (MTA-BTK Zenetudományi Intézet, 2013. nov. 25–27) kiadványa számára.

Publikációra előkészített tanulmány:

„Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794 jelzetű „Újhelyi” Processzionáléja”

